

*Віра Іванівна Риндюк,
провідний науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-7803-7039*

СПОСІБ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРАКСЕОЛОГІЇ ПРАВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Правореалізація є практичною діяльністю суб'єктів права, яка виявляється в їх правомірній поведінці, з втілення в життя приписів норм права. Тож правореалізацію як правову діяльність, з точки зору праксеології права, слід досліджувати в контексті її структурних складових, а саме це: суб'єкт, об'єкт, спосіб, у який здійснюється діяльність, результат та мета діяльності. У рамках цієї статті пропонується розглянути таку складову правореалізаційної діяльності, як спосіб правореалізації. У юридичній літературі термін «спосіб реалізації права» використовується в дефініціях таких понять, як дотримання, виконання, використання норм права та правозастосування, які традиційно називають формами реалізації права. Тобто поняття «спосіб реалізації права» є родовим для цих понять. Так, О. Донченко, характеризуючи специфічні ознаки правозастосування, пише: «Правозастосування – це такий спосіб реалізації права, коли дії норм права пов'язані з конкретними фактами, тобто, коли норма застосовується щодо цих фактів» [1, с. 40]. Д. Беззубов і В. Зарваницька визначають дотримання (додержання) норм права як такий спосіб реалізації права, за якого суб'єкт не вчиняє дій, заборонених нормами права; виконання правових норм як такий спосіб їх реалізації, за якого суб'єкт здійснює ті дії, які від нього вимагає зробити норма права; використання правових норм як спосіб реалізації суб'єктивного права, за якого відбувається втілення в життя уповноважуваних норм [2, с. 52].

Однак саме поняття «спосіб реалізації права», як складова правореалізаційної діяльності, практично не досліджується в юридичній науці та переважно використовується як саме собою зрозуміле. Відповідно на загальнотеоретичному рівні необхідно уточнити зміст поняття «спосіб правореалізації» та його співвідношення з поняттям «форма реалізації права» в контексті праксеології права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У підручниках і навчальних посібниках, які представляють загальноприйняті в юридичній науці уявлення про правові поняття, як правило, використовується термін «форма реалізації права» і за критерієм складності виокремлюють прості (виконання, дотримання, використання) і складну (правозастосування) форми правореалізації [3, с. 186]. Звертається увага на те, що традиційно вітчизняна юриспруденція, аналізуючи процес реалізації державного права або законодавства, вживала термін не «види», а «форми» реалізації права. Це зумовило ототожнення форм і видів реалізації права. З позиції теоретичної юриспруденції ототожнення понять «форми» і «види» державно-правових явищ може бути шкідливим і небезпечним як для правової теорії, так і для практики. З позиції філософії та сучасної мови існують родові та видові поняття, які відповідають родовим і видовим державно-правовим явищам. «Реалізація права» – це родове поняття, а виконання, дотримання, використання і застосування права – це видові поняття або окремі види реалізації права. Як свідчать теорія і практика, реалізація права і законодавства не зводиться лише до цих видів і форм [4, с. 355–356]. Водночас Д. Беззубов і В. Зарваницька використовують термін «спосіб реалізації права» та зазначають, що найбільш поширеним і актуальним є поділ способів реалізації норм права за характером дій правореалізуючих суб'єктів права. За цією ознакою в науковій літературі виділяють такі спосо-

би реалізації: дотримання, виконання, використання, застосування [2, с. 50]. Отже, слід констатувати, що на сьогодні в юридичній науці має місце невизначеність між такими поняттями, як спосіб, форма та вид реалізації права.

Метою статті є з'ясування змісту поняття «спосіб правореалізації» в контексті праксеології права та визначення його співвідношення з іншими близькими поняттями, які використовуються у юридичній науці (зокрема, такими, як «форма реалізації права», «вид реалізації права»).

Виклад основного матеріалу. Визначення співвідношення способу, форми та виду правореалізації доцільно розпочати зі з'ясування значення самих слів «спосіб», «форма» та «вид». У тлумачному словнику слово «спосіб» тлумачиться як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що слугує знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії [5, с. 1375]. Одним із варіантів тлумачення слова «форма» є розуміння останнього як способу здійснення, виявлення будь-якої дії; суворо встановленого порядку в будь-якій справі; способу організації чого-небудь; зовнішнього вияву якого-небудь явища, пов'язаного з його сутністю, змістом [5, с. 1543]. Вид – це підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу – роду; різновид у ряді предметів, явищ і т. ін.; тип [5, с. 132].

Проаналізувавши наведені тлумачення, можна зробити висновок, що поняття «спосіб» і «форма» є поняттями одного ряду, й поняття способу є більш загальним щодо поняття «форма», оскільки зміст останньої визначається за допомогою слова «спосіб». Відповідно поняття «спосіб правореалізації» та «форма правореалізації», які використовуються у юридичній літературі, слід розуміти як синоніми. Виходячи з праксеологічного аспекту правореалізаційної діяльності більш коректним буде використання терміна «спосіб правореалізації» як певного способу дії, а не «форма правореалізації», який є загальноприйнятим у юридичній науці. Слід зазначити, що і саме визначення поняття форми реалізації норм права, яке є в юридичній літературі, дуже загальне: «Це юридичне явище, яке має особливе значення для врегулювання суспільних відносин і забезпечення правопорядку, містить різні види прояву залежно від критеріїв класифікації (за суб'єктом, залежно від зовнішнього прояву, відповідно до поділу норм права), що сприяє усвідомленню суб'єктами права його цінності та винятковості соціально-нормативного призначення» [6, с. 8].

Щодо видів правореалізації, то термін (поняття) «вид» у сучасній філології визначають як «окрему галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів; підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу – роду» [4, с. 356]. Основою класифікації певного поняття на види є логічна операція поділу понять. Поділ – це логічна операція, що розкриває об'єм родового поняття через перелічування відповідних йому видових понять. У структурі логічного поділу є три елементи: подільне (родове поняття), члени поділу (видові поняття), підстава поділу. Підстава поділу – це ознака (або сукупність ознак), за якою виконується поділ. При цьому у процесі логічного поділу і класифікації слід дотримуватись низки правил. Зокрема, поділ має бути сумірним; поділ має виконуватися за однією підставою; члени поділу мають виключати один одного [7, с. 51–53]. Наприклад, за критерієм участі або неучасті у правовідносинах виокремлюють два види правореалізації: 1) реалізацію права, прав і обов'язків у конкретних правовідносинах; 2) реалізацію поза правовідносинами. За критерієм можливості або неможливості правореалізації без залучення спеціальних суб'єктів (суб'єктів правозастосування) можна виокремити такі два види правореалізації як безпосередня (проста) та опосередкована (складна) і т. д.

Повернемося до способу правореалізаційної діяльності, що є предметом нашого дослідження. Спосіб правореалізації як певний спосіб дій суб'єктів права визначатиметься конкретною нормою права, яка реалізується, а саме диспозицією цієї норми права. Диспозиція є центральною частиною норми права та безпосередньо спрямована на здійснення правового регулювання суспільних відносин шляхом закріплення правила поведінки, зміст якого визначають права та обов'язки суб'єктів. Залежно від способу правового регулювання, який використано для регулювання відповідних суспільних відносин, правило поведінки, яке закріплене в диспозиції: 1) встановлює право суб'єкта на здійснення тих чи інших можливих позитивних дій і надає свободу розпоряджатися цим правом (уповноважувальна норма права); 2) встановлює обов'язок суб'єкта здійснювати певні позитивні дії (зобов'язальна норма права); 3) встановлює обов'язок суб'єкта утримуватися від

здійснення дій певного роду (заборонна норма права). Отже, спосіб правореалізації визначатиметься способом правового регулювання (як первинним засобом впливу на поведінку людей), що використовується у диспозиції тієї чи іншої норми права, яка реалізується.

Зокрема, у юридичній літературі під способами правового регулювання суспільних відносин розуміють первинні (тобто такі, що не містять у собі інші більш прості) засоби правового впливу на поведінку людей, пов'язані з наділенням їх суб'єктивними юридичними правами або покладанням на них суб'єктивних юридичних обов'язків [8, с. 214]; засоби регламентації поведінки осіб у суспільстві шляхом надання їм суб'єктивних прав та/або накладання на них юридичних обов'язків [9, с. 98]; прийоми регламентації поведінки суб'єктів права шляхом надання їм прав та/або покладання на них обов'язків [10, с. 236]. У праві використовується три універсальних способи правового регулювання: дозвіл (дозволяння), зобов'язання (зобов'язування) та заборона. При цьому підкреслюється, що для врегулювання однієї й тієї самої поведінки неможливе застосування (через їх несумісність) одразу декількох основних способів правового регулювання [8, с. 214]. Отже, виходячи з цього, можна визначити три способи правореалізації: використання, дотримання та виконання. Слід звернути увагу, що й у юридичній літературі ці три форми реалізації норм права розрізняють за таким критерієм, як характер поведінки суб'єктів, ступінь їх активності [11, с. 23], тобто залежно від певного способу дій суб'єктів при реалізації їх прав та виконанні обов'язків.

Використання як спосіб правореалізації пов'язаний з реалізацією норм права, які побудовані на основі такого способу правового регулювання, як *дозвіл* (*уповноважувальні норми права*). Використання є добровільним здійсненням особою своїх прав, яке втілюється як у діях, активній поведінці (наприклад, виборець використовує право обирати народних депутатів), так і в бездіяльності, пасивній поведінці (наприклад, особа використовує право не свідчити проти себе і своїх близьких) [10, с. 236]. Такий спосіб правового регулювання як юридичне дозволяння – це визнання за особою суб'єктивного права здійснити певні юридично значущі дії або утриматися від них, вільно обрати варіант власної поведінки. Дозвіл надає суб'єкту право вибору – скористатися наданою можливістю (наприклад, можливістю отримати вищу освіту) чи утриматися від її використання. В уповноважувальних нормах права найчастіше використовують такі формулювання, як «має право», «вправі», «може», «вільний» тощо. При застосуванні права дозвіл може конкретизуватись у спеціальному індивідуальному письмовому акті (ліцензії, патенті, власне «дозволі» у вузькому розумінні), яким конкретній особі надається право виконання певних дій у певному обсязі або здійснення певної діяльності (наприклад, дозвіл на спеціальне використання підприємством природних ресурсів у межах затверджених лімітів, ліцензія на здійснення діяльності у сфері освіти). Дозволяння певної поведінки стає дієвим, коли воно забезпечене у своїй реалізації іншими основними способами правового регулювання – покладанням на інших осіб зобов'язувань чи заборон [9, с. 138–139; 12, с. 345].

Дотримання як спосіб правореалізації пов'язане з реалізацією норм права, які побудовані на основі такого способу правового регулювання, як *заборона* (*заборонні норми права*). Дотримання полягає в бездіяльності (пасивній поведінці), тобто утриманні від здійснення дій, що знаходяться під заборонаю правових норм (наприклад, особа утримується від куріння, забороненого в громадських місцях, або від заподіяння шкоди чужому майну) [10, с. 235]. Такий спосіб правового регулювання, як юридична заборона полягає в покладенні на особу юридичного обов'язку утриматися від певних дій. Заборонні норми права містять такі формулювання, як «заборонено», «не має права», «не вправі», «не повинен», «не допускається». Крім того, заборона може закріплюватися шляхом нормативного визначення правопорушення і встановлення санкції за його вчинення [9, с. 139]. У разі порушення заборони шляхом здійснення забороненої дії (наприклад, заборона посягання на чуже майно) настає відповідна реакція держави – притягнення порушника до юридичної відповідальності [12, с. 345].

Виконання як спосіб правореалізації пов'язане з реалізацією норм права, які побудовані на основі такого способу правового регулювання, як *зобов'язання* (*зобов'язальні норми права*). Виконання потребує активної поведінки – дій, пов'язаних із виконанням суб'єктами обов'язків, покладених на них нормами права (наприклад, виконуючи свої обов'язки, платник податку сплачує податок на доходи, водій транспортного засобу зупиняється на червоне світло світлофора) [10, с. 236]. Такий спосіб правового регулювання, як юридичне зобов'язування полягає у покладенні

на особу юридичного обов'язку виконати певні дії, регламентовані нормами права. Зобов'язання вимагає від суб'єкта активної поведінки на користь іншої особи, суспільства або держави під загрозою притягнення до юридичної відповідальності (наприклад, необхідність сплачувати податки). Зобов'язальні норми права містять такі формулювання, як «повинен», «зобов'язаний», «діє» тощо [9, с. 139; 12, с. 345].

Водночас доволі часто в юридичній літературі правозастосування також розглядається як форма правореалізації. Науковці констатують, що застосування права має місце там, де є владне рішення компетентного органу з приводу конкретної життєвої ситуації. Владність рішення означає певне відношення між суб'єктами права, у якому присутні управління вчинками людей та інших суб'єктів права в імперативній формі, що завжди передбачає: 1) односторонність волевиявлення органу, наділеного владними повноваженнями, хоча в низці випадків ініціатором видання акта застосування виступає не сам цей орган; 2) категоричність передбаченого цим актом веління; 3) обов'язковість владних рішень для виконавців, підкорення їх волі; 4) забезпеченість і охорона таких рішень примусовою силою держави. Зокрема, під застосуванням правових норм розуміють спрямовану на реалізацію норм права і здійснювану у спеціально встановлених формах державно-владну діяльність органів держави або місцевого самоврядування щодо прийняття індивідуально-конкретних правових приписів з метою вирішення конкретної справи [13, с. 59–60]. Однак, виходячи з зазначеного, правозастосування є не формою (тобто способом) правореалізації, а видом правореалізації. Види реалізації права є предметом окремого наукового дослідження.

Висновки. У контексті праксеології права як загальної теорії організації ефективної правової діяльності правореалізація розглядається через її структурні складові, а саме суб'єкт, об'єкт, спосіб, у який здійснюється діяльність, результат та мету діяльності. Спосіб правореалізації як певний спосіб дій суб'єктів права визначатиметься конкретною нормою права, що реалізується. У процесі правореалізації права та обов'язки суб'єктів права, які визначають правило, закріплене в диспозиції норми права, перетворюються в життя у практичній поведінці людей та їх об'єднань. При цьому характер поведінки суб'єктів, ступінь їх активності залежить від способу правового регулювання (як первинного засобу впливу на поведінку людей), що використано в диспозиції тієї чи іншої норми права, яка реалізується. У праві є три універсальних способи правового регулювання: дозвіл, зобов'язання та заборона. Виходячи з цього, можна визначити три способи правореалізації: використання, дотримання та виконання, які в юридичній літературі традиційно називаються формами правореалізації.

Список використаних джерел

1. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(1). С. 40–42.
2. Беззубов Д. О., Зарваницька В. Ю. Використання виконання і додержання як способи реалізації норм адміністративного права в наш час. *SicTum Factum*. 2022. № 2(12). С. 48–55.
3. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
4. Загальна теорія права. Нормативний курс / кол. авт.; за ред. доктора юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Буцел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Правозастосування: навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ: НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.
7. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка: підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків: Золота миля, 2017. 216 с.
8. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
9. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
10. Загальна теорія права: підручник / заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
11. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 22–29.

12. Теорія держави і права: підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
13. Магновський І. Й. Правозастосування як категорія особливої форми реалізації права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 27. С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v27i0.682>.

References

1. Donchenko O. I. Osoblyvosti pravozastosuvannia yak formy realizatsii norm prava. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*. 2014. Vyp. 11(1). S. 40–42.
2. Bezzubov D. O. Zarvanytska V. Yu. Vykorystannia vykonannia i doderzhennia yak sposoby realizatsii norm administratyvnoho prava v nash chas. *Sictum Factum*. 2022. № 2(12). S. 48–55.
3. Topolevskyi R. B., Fedina N. V. Teoriia derzhavy i prava: navch. posibnyk. Lviv: LvDUVS, 2020. 268 s.
4. Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs / kol. avt.; za red. doktora yuryd. nauk, prof. S. V. Bobrovnyk. 2-he vyd., stereotyp. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 596 s.
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
6. Pravozastosuvannia: navch. posib. / O. A. Nazarenko ta in.; za zah. red. S. D. Husarieva. Kyiv: NAVS, FOP Maslakov, 2020. 160 s.
7. Bandurka O. M., Tiahlo O. V. Yurydychna lohika: pidruchnyk. 2-e vyd., pererobl. i dopovn. Kharkiv: Zolota mylia, 2017. 216 s.
8. Zahalna teoriia derzhavy i prava / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2011. 584 s.
9. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / O. V. Petryshyn, S. P. Pohrebniak, V. S. Smorodynskyi ta in.; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2015. 368 s.
10. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk / Za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv: Vaite, 2015. 392 s.
11. Serdiuk I. A. Akt bezposerednoi realizatsii norm prava: poniattia, osoblyvosti ta vydy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2016. Vyp. 2. S. 22–29.
12. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / O. M. Bandurka, O. M. Holovko, O. S. Perederii ta in.; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. NAprN Ukrainy O. M. Bandurky; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 416 s.
13. Mahnovskyi I. I. Pravozastosuvannia yak katehoriia osoblyvoi formy realizatsii prava. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. 2020. T. 27. C. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v27i0.682>.

Риндюк В. І. Спосіб правореалізації в контексті праксеології права: загальнотеоретичний аспект

У контексті праксеології права як теорії ефективної правової діяльності правореалізація розглядається через її структурні складові, а саме суб'єкт, об'єкт, спосіб, у який здійснюється діяльність, результат та мету діяльності. У статті розглянута така складова правореалізаційної діяльності, як спосіб правореалізації. Зроблено висновок, що спосіб правореалізації як певний спосіб дій суб'єктів права визначатиметься конкретною нормою права, яка реалізується. У процесі правореалізації права та обов'язки суб'єктів права, які визначають правило, закріплене в диспозиції норми права, перетворюються в життя у практичній поведінці людей та їх об'єднань. При цьому характер поведінки суб'єктів, ступінь їх активності залежить від способу правового регулювання (як первинного засобу впливу на поведінку людей), що використано в диспозиції тієї чи іншої норми права, яка реалізується. У праві існує три універсальні способи правового регулювання: дозвіл, зобов'язання та заборона. Виходячи з цього, можна визначити такі три способи правореалізації, як використання, дотримання та виконання, які у юридичній літературі традиційно називаються формами правореалізації.

Ключові слова: правореалізація, праксеологія права, спосіб правореалізації, спосіб правового регулювання, норма права, диспозиція норми права, форма правореалізації.

Ryndiuk V. I. The manner of law realization in the context of legal praxeology: a general theoretical aspect

In the context of the praxeology of law, as a theory of effective legal activity, legal realization is considered through its structural components, namely the subject, the object, the manner in which the activity is carried out, the result and the purpose of the activity. The proposed article considers such a component of law realization activity as the manner of law realization. In legal literature, the term «manner of law realization» is used in definitions of such

concepts as observance, execution, use of legal norms, and law enforcement, which are traditionally called forms of law realization, as a matter of course. That is, the concept of «manner of law realization» is generic for these concepts. Also, there is no clear understanding of the relationship between such concepts as «types» and «forms» of law realization.

It is concluded that the manner of law realization as a certain mode of action of legal subjects will be determined by the specific legal norm that is being realized. In the process of law realization of rights and obligations of legal subjects, which determine the rule fixed in the disposition of legal norms, are transformed into life in the practical behavior of people and their associations. At the same time, the character of the subjects's behavior, the degree of their activity depends on the manner of legal regulation (as the primary means of influencing people's behavior), which is used in the disposition of one or another legal norm that is realized. In law, there are three universal manners of legal regulation: permission, obligation, and prohibition. To regulate the same behavior, it is impossible to apply (due to their incompatibility) several basic manners of legal regulation at once. Based on this, we can define three methods of law enforcement as use, observance, and execution, which in legal literature are traditionally called forms of law enforcement.

Use as a manner of law realization is related to the realization of legal norms, which are built on the basis of such a manner of legal regulation as a permit (authorizing legal norms). Observance as a manner of law realization is related to the realization of legal norms, which are built on the basis of such a manner of legal regulation as prohibition (prohibitory legal norms). Execution as a manner of law realization is related to the realization of legal norms, which are built on the basis of such a manner of legal regulation as obligations (binding norms of law). It is justified that law enforcement is not a form (that is, a manner) of law realization, but a type of law realization. According to the criterion of the possibility or impossibility of law realization without the involvement of special entities (law enforcement entities), two types of legal enforcement can be distinguished: direct (simple) and indirect (complex).

Key words: law realization, praxeology of law, manner of law realization, manner of legal regulation, legal norm, disposition of the norm of law, form of law realization.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-96-101